

ПРВИ ПРОДОР 29. УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ У КОРЈЕНИЋЕ И ЗУПЦЕ

Средином фебруара 1944. окончана је тромјесечна зимска кампања њемачких и колаборационистичких снага против НОВЈ на средишњем дијелу југословенског ратишта.¹ У току низа узастопних и напоредних операција јаким снага њемачке 2. оклопне армије, у којима је окупатор најшире користио све расположиве формације домаћих сарадника, изведена је једна од највећих офанзива непријатеља против снага НОВЈ за вријеме НОР-а. У овој кампањи непријатељ је успио да наметне и у зимским мјесецима да одржи борбену иницијативу и да оствари дио циљева своје офанзиве. Ометана је концентрација групе дивизија НОВ у долинама Дрине и Лима, те је одложен њихов продор у Србију; непријатељ је чвршће овладао јадранским обласким појасом и осигурао редовније коришћење комуникација које повезују долину Саве са Приморјем. У крајњем исходу вишемјесечних и жестоких борби са надмоћним непријатељима снаге НОВ и ПОЈ успјеле су да избјегну тешке ударе, нанијеле су нападачу осјетне губитке, а успјешно маневришући очувале су најнеопходнији дио своје територије.

Због обостране заморености трупа у дуготрајним операцијама и зимских временских непогода у другој половини фебруара долази до предаха у извођењу ратних операција на средишњем дијелу југословенског ратишта. Обје стране ипак настављају борбена дејства мањег значаја уз истовремено прегруписивање и припремање снага за слиједеће, прољетне операције.

У оквиру таквих припрема још од почетка 1944. Врховни штаб НОВ и ПОЈ подстицао је развијање ширих борбених дејстава у појасу Јужнодалматинског² и Црногорског приморја. Подвлачећи велики значај тога простора за НОП, Врховни командант НОВ и ПОЈ је у више наврата упозоравао Штаб 2. ударног корпуса па и Штаб 29. ударне дивизије да се у дејствима одлучније ангажују према Приморју. Тако је још 5. јануара својим ра-

¹ Командант њемачке 2. оклопне армије генерал Рендулиц у својој књизи обрађује ову кампању под називом „Велике операције против Тита“. Rendulic L. Gekämpft, Gesiegt, Geschlagen, Verlag, Velsermühl, Wels — Heidelberg, 1952.

² Појасом Јужнодалматинског приморја условно се назива приобално копно Далмације и ближе Херцеговине од ушћа Нертве до Боке Которске.

дио-наређењем проширио источнохерцеговачку зону дејства 29. ударне дивизије и на приобални појас Јадрана од ушћа Неретве до Боке Которске. Истовремено је савјетовао и формирање нових партизанских одреда у додијељеној јој јужнодалматинској зони, као и упућивање већ постојећих далматинских јединица из састава Корпуса на ту просторију. То је био задатак за шире развијање народноослободилачке борбе у јужној Далмацији, као што је то већ било постигнуто на њеном осталом дијелу, на територији 8. ударног корпуса.

Својим радиограмским наређењима од 12. и 16. јануара Врховни командант је поставио задатак Штабу 2. ударног корпуса да хитно прегрупише снаге ради ослобођења Грахова и стицања ослонца за даље надирање ка мору. Наредио је да се у ову сврху у Корпусу формира Приморска оперативна група која би одмах садејствовала снагама 29. дивизије из ист. Херцеговине. У телеграму пише и ово: „Црногорско приморје добија важност поготову када тамо нису срећене прилике. Тамо морате створити оперативну групу распоређену овако: једна јединица: Конавље — Грахово — Рисан, друга јединица: Чево — Црмница — Ставор, трећа јединица: Тиват — Паштровићи — Улцињ. Штаб групе на Грахову или Ставору. Четничке банде на овоме сектору по сваку цијену морају се разбити. Треба да учествују и снаге 29. дивизије. Настојте да се све ово заврши до почетка фебруара... Сектору Никшић — Подгорица посветите већу пажњу. Ви сте у Санџаку груписали и сувише снага. Ово извршите без одлагања...“³

Током јануара, слиједећи директиву Врховног команданта, штаб 2. ударног корпуса је отпочео припреме за предузимање напада ради чишћења непријатеља са просторије Грахово — Вилусе — Зупци. За те сврхе, са наредбом штаба Корпуса од 6. фебруара, отпочело је формирање Приморске оперативне групе и у њен састав су ушле 6. црногорска и 2. далматинска народноослободилачка ударна бригада, затим Ловћенски НОП одред са једним батаљоном 5. црногорске народноослободилачке ударне бригаде и 1. батаљон Бокелског НОП одреда.⁴ Два дана касније, 8. фебруара, у Групу је укључен и Никшићки НОП одред, умјесто једног батаљона 5. црногорске бригаде.⁵ Јединице одређене у састав Групе већ су биле покренуте према Грахову, а обједињавање њихових дејстава, до пристизања штаба Групе имао је да врши штаб 6. црногорске бригаде.

³ АВИИ, АНОП, к. 394, рег. бр. 4/25—2 и 4/2.

⁴ Зборник том III, књ. 7, док. 47 и 51.

⁵ Исто. — При формирању Приморске оперативне групе 6. црногорска бригада је издвојена из дотадашњег састава 3. ударне, а 2. далматинска бригада из 2. пролетерске дивизије.

Задатак 29. ударне дивизије

Руковођен директивом Врховног команданта, штаб 2. ударног корпуса из Колашина је 5. фебруара, путем радиограма, наредио штабу 29. дивизије (сјев. Билећа) да најхитније одвоји и упути једну своју бригаду, која ће у садејству са 6. црногорском бригадом да чисти од четника никшићки и требињски срез, као и Кривошије.⁶ Три дана касније, 8. фебруара, Штаб Корпуса је и писменим наређењем допунио овај задатак 29. дивизије. Било је постављено да се, поред наређеног упућивања једне бригаде према Никшићу, друга оријентише на простор Невесиње — Коњиц, а да преостала, трећа Херцеговачка бригада маневрише широм источне Херцеговине. У истом допису је указано штабу 29. ударне дивизије да успостави везу са 6. црногорском бригадом ради договора о свим питањима координације и садејства у извршењу постављеног задатка, до пристизања штаба Приморске оперативне групе, за који је речено да ће убрзо бити образован и упућен према Грахову.⁷

Издавање задатка штабу 29. дивизије за упућивање једне херцеговачке бригаде у коњички срез и сусједне дијелове невестињског простора била је само мјера у извршењу директиве Врховног команданта, који је 24. јануара радиограмски издао штабу 2. ударног корпуса. У овом телеграму каже се да је 29. дивизија занемарила простор Мостар — Коњиц — Калиновик, да је потребно да јој се да више слободе у дејствима, као и да њен штаб подноси извјештаје непосредно и Врховном штабу. Садржај депеше открива посебно интересовање Врховног команданта за војно-политичке прилике у источној Херцеговини и за услове борбе тамошње 29. дивизије. Одвајање једне њене бригаде наређено је са циљем да се привремено разбију формације четника и домобранске милиције по насељима коњичког среза и у његовој околини, као и да се што снажније нападају непријатељске комуникације Сарајево—Мостар.⁸

Штаб 6. црногорске бригаде је 14. фебруара писмом обавијестио штаб 29. дивизије о својим снагама — да се већ налазе код Грахова у борби са четницима, на линији Омугић — Божурово брдо — Љешевица — Црвена кита и да дубоки снијег отежава шира борбена дејства.

⁷ Наређење Штаба 2. ударног корпуса од 8. фебруара 1944. Зборник, том III, књ. 7, док. 51.

⁸ Књига депеша Штаба 2. ударног корпуса — АВИИ, АНОП, к. 394, рег. бр. 4/31—2.

По наређењу 2. ударног корпуса од 16. фебруара, 3. (Далматински) батаљон 10. херцеговачке бригаде имао се упутити у састав 2. далматинске бригаде ради њеног појачања за предвиђена дејства на просторији Кривошије — Конавле.⁹

Обострани распоред и јачина снага

На оперативном подручју 2. ударног корпуса у Црној Гори и Санџаку средином фебруара, послје окончања зимских операција, непријатељ није предузимао шира борбена дејства. Владале су изузетно велике хладноће уз дубоки снијег, па су били онемогућени покрети трупа. Временске прилике на приморском појасу биле су нешто сношљивије, па је и та околност погодвала преношењу тежишта борбе снага 2. ударног корпуса ближе јадранској обали.

Све до 16. фебруара снаге 29. ударне дивизије водиле су оштре борбе и завршавале разбијање снажног непријатељског напада у јужној Херцеговини.¹⁰ Послије двадесетодневних покушаја да неутралише снаге ове дивизије непријатељ се, послје потискивања 10. херцеговачке бригаде из Љубомира према Брањским, повукао у своја упоришта. Јужнохерцеговачки НОП одред и даље је одржавао борбену иницијативу на својој територији, нападама на комуникације и мање непријатељске посаде. Четници су и даље били активни у заштити њемачких гарнизона и саобраћаја између њих.

У то вријеме непријатељ је у пограничном херцеговачко-црногорском простору имао јаке и погодне распоређене снаге за брзу и концентричну интервенцију према сваком мјесту гдје се појаве јаче снаге НОВ.

На просторији Требиње — Билећа — Никшић — Грахово, којој су се већ приближиле двије бригаде Приморске оперативне групе, постојале су средином фебруара њемачке и колаборационистичке формације у оваквом распореду и јачини:

Никшић: 1. батаљон (без једне чете) 363. пука њемачке 181. пјешадијске дивизије, ојачан са 5. батеријом 222. арт. пука; један батаљон од око 400 италијанских фашиста; по један батаљон националистичке жандармерије и милиције, поред четничке Прве и Друге никшићке бригаде и Команда Никшићког корпуса, којим је командовао мајор Радојица Мијушковић.¹¹ Оцјењивало се

⁹ АВИИ, АНОП, к. 846, рег. бр. 13/3. Послије битке на Сутјесци овај, до тада 3. батаљон 1. далматинске бригаде, укључио се у састав 10. херцеговачке бригаде у источној Херцеговини, пошто није могао да се пробије за матичном бригадом преко комуникације Вишеград — Сарајево на сјевер према Романији.

¹⁰ Напад дијелова 7. SS дивизије и подручних колаборациониста по плану »Falkenjagd« који је описан у чланку „Видушка операција 29. ударне дивизије“ и објављен у Војноисторијском гласнику бр. 5/63. г.

¹¹ АВИИ, ЊА, к. 73, док. 47 и 47/4—а, стр. 171—172, Мтк. Т—315, Р—1544/1149, Зборник, том III, књ. 7, док. 48.

да у Никшићу, поред посаде окупатора, има најмање и 1500 ко-
лаборациониста;

Билећа: 2. батаљон 14. пука њемачке 7. СС дивизије „Принц
Еуген“ (око 1000 војника) и Билећка бригада четничког Требињ-
ског корпуса (око 750 четника) којом је командовао Милош Ку-
рећ;¹²

Требиње: од 20. фебруара 1. батаљон 14. пука њемачке 7.
СС дивизије „Принц Еуген“ (командант Браунс), Команда 14. пу-
ка домобранске 6. пјешадијске дивизије (командант пуковник Ју-
рај Чордошић), са приштапским јединицама (13, 14. и 15. чета пу-
ка) и његов 1. батаљон (1, 2, 3. и 4. чета) као и 7. чета из 2. батаљо-
на. Остатак снага 14. домобранског пука налазио се у улози по-
садног осигурања жељезничке пруге на дионици — станица: Хум
— Завала.¹³ У рејону Требиња боравила је четничка Команда о-
перативних јединица источне Босне и Херцеговине, на челу које
је био мајор Петар Баћовић (с. Нецвијеће)¹⁴ и Команда Требињ-

¹² АВИИ, АНОП, к. 1143—А, рег. бр. 7/1 и 7/9. Крајем јануара 1944. 2.
батаљон 14/7. SS дивизије је имао 22 официра, 138 подофицира, 832 војника,
20 камиона и 20 јахаћих коња. АВИИ, ЊА, к. 72—А, бр. 22/2-а. Команда 14.
SS пука 7. SS дивизије „Принц Еуген“ налазила се у Невесињу на челу са
командантом њемачким SS мајором Дичеом (Dietsche). Команда 7. SS ди-
визије боравила је у рејону Мостара, а фебруара 1944. њом је командовао
њемачки генерал-мајор Кум (Kumm).

¹³ АВИИ, АНДХ, к. 57, бр. 2/2—21.

¹⁴ Почетком фебруара у с. Пољице (код Требиња) пристигла је група
официра из Врховне команде Драже Михаиловића. Поред капетана бојног
брода Владимира Шошкијевића и Шурбатовића и групе морнара, одређе-
них за формирање „Поморске обалне команде“ у рејону Боке, у овој групи
били су и мајор Војо Лукачевић са британским пуковником Бејлијем на
путу за Каиро ради присуства на свадби екс-краља Петра Карађорђевића,
којима се као члан Дражине делегације прикључио и Петар Баћовић. У
одсуству Баћовића у дужности га је заступао капетан Данило Салатић, на-
челник штаба. Група Шошкијевић је 14. фебруара стигла у с. Мокрине код
Херцег-Новог. (Др Душан Живковић: *Бока Которска и Паштровићи у
НОБ-и*, издање В. дело 1964, стр. 319 и 326.

Британски пуковник С. В. Бејли (S. W. Bailey), 1940. и 1941. шеф
мреже Британске обавјештајне службе у Југославији (Special Operations
Executive — SOE, Section D), камуфлиран функцијом једног од директора
рудника Трепча, који је био власништво енглеског капитала, био је добар
познавалац српскохрватског језика. У другој половини 1942. поново је ук-
ључен у рад центра SOE за Југославију у Каиру, одакле је крајем 1942.
слуштен падобраном у Команду ДМ у с. Липову у Ц. Гори, када је и уна-
пријеђен у чин пуковника. Политика експрес, Београд, 10. 1. 1972, стр. 15,
Владимир Дедијер: Дража Михаиловић у мрежи великих сила.

Британ. пуковник С. В. Бејли (S. W. Bailey) пошто је замијењен бри-
гадиром С. Д. Армстронгом (С. D. Armstrong) на дужности „официра за везу“
у Врховној команди Д. Михаиловића вратио се у своју земљу. Њега је са
своја два подофицира-телеграфиста поред америчког поручника В. Р.
Менсфилда (Walter R. Mansfield) ноћу 14. фебруара 1944. прихватио и са
обале (5 km јужно од Цавтата) превезао у Бари један британски брзи ча-
мац. Са Бејлијем су у Каиро отпутовали и четнички официри: мајори Во-
јислав Лукачевић и Петар Баћовић, капетан Борисав Тодоровић и поруч-
ници Јовановић и Враголов. (Књига о Дражи, свеска прва, Виндзор — Ка-
нада, 1956, ст. 370—412, Борислав Ј. Тодоровић: *Виљешке официра за везу*).

ског корпуса (с. Горица), са командантом Милорадом Видачићем, обје са заштитом четничке пратње од око 100 људи. На простору требињског среза налазила се и четничка Требињска бригада Требињског корпуса, под командом Владе Милојевића, чија се јачина, зависно од степена мобилизације, кретала од 600 до 1.000 четника. У требињском упоришту и околини постојале су још и мање посаде усташа, милиције и жандармерије НДХ, око 200 војника;

Грахово: 10. и дијелови 12. чете 334. пука њемачке 181. пјешадијске дивизије са водом топова из 2. дивизиона 222. артиљеријског пука,¹⁵ са Граховским батаљоном четничке Вучедолске бригаде и једна чета националистичке жандармерије. Јужније од Грахова, на простору горњих Кривошија, у Драгаљу, Под-Хану и Црквицама, постојале су комбиноване њемачко-четничке посаде, јачине 200—300 војника.¹⁶

У појасу непосредне одбране дубровачке и бокоаторске обале лоциране су јаче снаге окупатора из састава 7. СС и 181. пјешадијске дивизије, чији тачнији распоред и јачина нису познати, али увијек мобилне да притекну у помоћ угроженим снагама свога копненог залеђа.¹⁷ Команда четничког Дубровачког корпуса, са командантом Ђорђем Радмиловићем, и његова Дубровачка бригада (око 200 четника) биле су у с. Сливници јужно од Требиња.

Простор Вилусе — Рудине — с. Тупан посједала је главнина Вучедолске бригаде четничког Никшићког корпуса, јачине око 600 четника.¹⁸ Други дио ове бригаде (Вучедолски батаљон) налазио се око Билеће и непосредно је сарађивао са четницима Билећке бригаде, док је, како је наведено, трећи дио (Граховски батаљон) био у рејону Грахова. Вучедолском бригадом је командовао капетан Иван Јањић и у ово вријеме био је потчињен команди Требињског корпуса, којој је била придата Вучедолска бригада (из састава Никшићког корпуса) ради бољег садејства.

¹⁵ АВИИ, ЊА, к. 70, рег. бр. 47-а, стр. 9 и 91. Историјат њемачке 181. пјешадијске дивизије.

¹⁶ Зборник, том III, 7, док. 45.

¹⁷ На простору Мегковић — Груде било је и 5 батаљона јужнодалматинске милиције (1.626 милиционера) са распоредом: 1. батаљон Мегковић — Топло, 2. батаљон Топло — Слано, 3. батаљон Слано — Затон, 4. батаљон Затон — Плат и 5. батаљон Плат — Груда. АВИИ, ЊА, Мтк. Т—315, П—1544/1223.

¹⁸ Извјештај Никшићког НОП одреда. Зборник, том III, књ. 7, док 48. — Вучедолска бригада је 14. марта 1944. бројала 1035 четника. У овој бригади постојали су батаљони: Вучедолски, Вањски, Рудинско-трепачки, Граховски и комбиновани — АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1450 и 1445; АНОП, к. 1164 I, рег. бр. 12—2.

Вучедолска бригада је водила борбе са јединицама Приморске оперативне групе и 23. фебруара држала је положаје на линији: Жива — Размуће — Дулов До — Околишта — Подбожур — Јасен — Михаилов До — Почековићи.¹⁹

У осталим непријатељским гарнизонима источне Херцеговине и даље су постојали одраније познати дијелови њемачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“ са оближњим четничким и домобранским формацијама.²⁰

Наведени распоред и јачина непријатељских снага приближно су били познати штабовима јединица 29. дивизије. Дивизијска извиђачка и обавјештајна служба теже су откривале нумерацију и организацијску припадност јединица окупатора, а нарочито су биле неуспјешне у благовременом откривању планова и намјера њемачких команди. С друге стране, широко разграната и на брзе везе (радио, телеграф, телефон, моторизовани курири) на слоњена непријатељска обавјештајна служба, прије свега захваљујући четничкој агентури, ажурно је пратила и познавала јединице Дивизије, њихову јачину, покрете, а неријетко и даље борбене намјере. Овакви услови борбе отежавали су постизање успјеха у дејствима јединица 29. дивизије и често их доводили у непосредне сударе са непријатељем који се изненадно појављивао и чију јачину нису познавале. Висока покретљивост, неисцрпан борбени морал, нападни дух и стална тежња за одржавањем, борбене иницијативе јединица 29. дивизије били су њихова најпоузданија заштита у таквим условима неравноправне борбе са надмоћним непријатељем.

У другој половини фебруара окупатор је вршио реорганизацију, прегрупацију и смјену својих дивизија у Херцеговини, јужној Далмацији и на Црногорском приморју, што тада није било познато штабовима НОВ. Тако је њемачка 181. пјешадијска дивизија преформирана од два на три пјешадијска пука. Ранијем 334. и 359. пуку одузет је 3. батаљон, па је образован — 363. пук, такође састављен од два батаљона. Нови пук је распоређен на просторију Никшић — Даниловград — Подгорица. Са одсјека Слано — Груда — Требиње повучен је 359. пук јужније, према Албанији, на подручје р. Бојана — Драч, а одбрану Јадрана на овом дијелу обале преузели су привремено дијелови 7. СС дивизије „Принц Еуген“. Посаду Требиња преузео је 1. атаљон 14. СС пука око 20. фебруара, док 3. батаљон истог пука неколико дана раније размјештен на обалском дијелу Слано — Груда.

Крајем фебруара је почело постепено повлачење 7. СС дивизије „Принц Еуген“ према источној Босни, а њен задатак у Хе-

¹⁹ Извјештај њемачке команде у Требињу — АВИИ, ЊА, к. 11, док. 4/1.

²⁰ Види чланак: Д. Комненовић, „Видушка операција 29. ударне дивизије“, Војноисторијски гласник бр. 5/63.

рцеговини и одбрани дијела јадранске обале преузела је 1. марта њемачка легионарска 369. пјешадијска дивизија, поступном смјеном и довођењем јединица са територије источне Босне.²¹

У склопу ове прегрупације из рејона Требиње — Завала 24. и 25. фебруара повучени су 1. и 2. батаљон, као и 13. и 14. чета 14. пука домобранске 6. пјешадијске дивизије и прекомандовани у састав домобранске 2. брдске бригаде у рејон Коњиц.²²

Ова смјена и прегрупација непријатељских снага на оперативном подручју 29. ударне дивизије знатно су умањиле њихову борбену готовост и активност. Окупатор је успио да прикрије и заштити своје покрете распоредом и активношћу четника и других домаћих помагача. Снаге 29. дивизије само су дјелимично искористиле поремећаје настале у непријатељском распореду, успјешним продором у Корјениће и Зупце, када су брзо разбиле вучедолске и требињске четнике, јер им окупатор, заузет прегрупацијом, није могао пружити бољу борбену подршку, сем непосредне одбране гарнизона.

Распоред 29. ударне дивизије

Штаб дивизије са приштапским јединицама и установама са обласним руководством друштвено-политичких организација руководио је из с. Пољица, испод пл. Сомине.

Пошто је 12. фебруара завршила извлачење из непријатељског окружења у рејону с. Љубомира, 10. херцеговачка народноослободилачка ударна бригада (бројала 730 људи) затекла се 18. фебруара у рејону с. Г. Мека Груда — Фатница — Туцаков До, са задатком затварања правца Гацко — Плана.²³

²¹ Реорганизација и прегрупација непријатељских снага реконструисана је на основу архивских докумената — АВИИ, ЊА, к. 11, рен. бр. 4/1; к. 72, рег. бр. 7/2—а; к. 73, рег. бр. 47/4—а; ЧА, ВХ—В—4335; АНОП, к. 1146 I, рег. бр. 12—2. Изгледа да је Команда 14. SS пука од својих приштапских јединица, које су напустиле Гацко 26. 2, и својег 2. батаљона, последије одласка из Билеће 24. 2, формирала први ешелон снага 7. SS дивизије у одласку према источној Босни. Ова колона, на маршу Кифино Село — Калиновик — Трново, сукобила се са снагама 10. бригаде 5. крајишке дивизије код Калиновика, за коју наводе да је јака као „два батаљона“. Операцијски дневник 5. КНОУ дивизије. Зборник, том IV, књ. 22, док. 153. Њемачки 1/14. SS пук напустио је Требиње 12. 3. 1944, док је 3. батаљон истог пука задржан у рејону Дубровника до средине априла, када је помјерен према средњој Далмацији, а затим у мају употријебљен у дрварској операцији.

²² Извјештај команданта 6. пјешадијске дивизије — Зборник, том IV, к. 22, док. 173. Обавештајна служба 29. дивизије установила је одлазак домобранских снага тек 29. фебруара — АВИИ, АНОП, к. 1145 I, рег. бр. 64.

²³ Релација штаба 10. бригаде од 7. 3. 1944. — Зборник, том IV, књ. 23, док. 42. На дан 1. 3. 44. ова бригада је имала: штаб бригаде, 5 батаљона, 739 људи; 521 пушку, 34 п.митраљеза, 1 митраљез, 7 минобацача, 68 пиштоља, 512 ручних бомби; 80 товарних и јахаћих коња и око 23.000 метака за пјеш. наоружање. Бројно стање 10. бригаде на дан 1. 3. 1944. Зборник, том IV, к. 23, док. 6.

На дан 15. фебруара 11. херцеговачка народноослободилачка ударна бригада (бројала 507 људи), налазила се у рејону с. Голбрђе — Д. Врбица — Погледало и држала је под контролом непријатељски гарнизон у Билећи и четнике Вучедолске бригаде у Бањанеми. Гоњу око 23,30 ч. 14. фебруара на њене положаје на Тегариној греди (к. 1050) и Вардару (т. 1129) нападо је око 300 њемачких војника и четника из Билеће и потисло дијелове 2. батаљона. Батаљон је убрзо извршио противнапад, повратио положај и одбацио непријатеља према Билећи. У борби су убијена 4 четника, а из 11. бригаде смртно је рањен 1 борац.²⁴

Од 14. до 20. фебруара 12. херцеговачка народноослободилачка ударна бригада (бројала око 634 човјека) налазила се у рејону с. Крушчица — Галешина — Данићи — Њивице и затварала правце од Гацка према Блећи и Никшићу. Усљед дубоког снијега и великих хладноћа на гатачкој просторији, била су могућа само мања борбена дејства и свела су се на активност и чарке обостраних извиђачких дијелова. Тако је једна чета 3. батаљона ове бригаде 18. фебруара протјерала из с. Самобора према Автовцу непријатељску извиђачку групу састављену од око 60 њемачких војника и четника.²⁵

Оба партизанска одреда, Јужнохерцеговачки и Сјевернохерцеговачки, са по четири партизанска батаљона, контролисали су своју територију и у првом реду нападали непријатељски саобраћај, у чему су се истицале јединице Јужнохерцеговачког одреда.²⁶ Мостарски партизански батаљон (198 бораца) дејствовао је самосталније на територији источног дијела коњичког среза са базом у рејону с. Грушча — Блаце. Двадесет првог јануара 1944. ушао је у састав 29. дивизије, од чијег штаба је примао директивне задатке, путем повремене курирске везе. У својим дејствима сарађивао је са дијеловима 10. дивизије 5. ударног корпуса НОВЈ на десној обали Неретве; нарочито са тамошњим Рамским НОП одредом у нападима на жељезничку пругу Сарајево — Мостар.²⁷ Мостарски партизански батаљон борио се самостално под снажним притиском тамошњих непријатеља. Он је био изложен напа-

²⁴ Релација штаба 11. бригаде од 1. 3. 44. — Зборник, том IV, књ. 23, док. 7. На дан 16. 2. 44. ова бригада има: 507 људи; 394 пушке, 22 пмитраљеза, 2 митраљеза, 4 минобацача, 54 пиштоља, 247 р. бомби, око 17.700 метака и 63 товарна и јахаћа грла. Бројно стање 11. бригаде на дан 16. 2. 44. Зборник, том IV, књ. 22, док. 83. Рањени борац Прибишић Ј. Ристо истог дана је умро у с. Д. Врбица — АВИИ, АНОП, к. 40, рег. бр. 3/1, 4/1, 5/1, 6/1.

²⁵ Релација штаба 12. бригаде од 3. 3. 44. Зборник, том IV, књ. 23, док. 20.

²⁶ По извјештају штаба 29. дивизије Врховном штабу НОВ и ПОЈ 26. 2. 44. херцеговачки одреди броје 600 партизана — Зборник, том IV, књ. 22, док. 129.

²⁷ На дан 21. јануара Мостарски партизански батаљон је имао четири чете са укупно 198 бораца, а био је наоружан, поред пушака, и са 13 п. митраљеза, 7 аутомата и једним минобацачем. Архив историјског одјељења ЦК СК БиХ бр. 3524/104.

дима дијелова: 2. домобранске брдске бригаде од жељезничке пруге Брадина — Коњиц, четничке Коњичке и Прве невесињске бригаде као и домобранске милиције 8. посадне бригаде са простора Бјелимићи — Умољани. Неупоредиво надмоћнији непријатељ угрожавао је опстанак Мостарског батаљона и само је, вјероватно, чекао нестанак дубоког снијега да га одлучније нападне. Извијештен о активности непријатеља на просторији Мостар — Коњиц — Калиновик, Врховни штаб је 24. јануара упозорио на то штаб 2. ударног корпуса, последице чега је овај наредио (8. фебруара), како је напријед наведено, упућивање једне херцеговачке бригаде у коњички срез.

Сусједи: На сусједном источнбосанском простору Калиновик — Миљевина — Фоча, у току фебруара 1944. дејствовала је 5. крајишка дивизија НОВЈ. Њена активност против окупатора и тамошњих колаборационистичких, нарочито четничких снага, везивала је непријатеља, у првом реду четнике Невесињског корпуса, и олакшавала положај и борбу 29. дивизије. Између ове крајишке, и 29. херцеговачке дивизије није било неспореднијег садејства и сарадње, што би било обострано корисно и што су занемаривала оба штаба дивизије.

Почев од краја јануара и у првој половини фебруара 6. црногорска бригада, дејствујући против окупатора и четника на простору Никшић — Грахово, непосредније је сарађивала и одржавала везе са снагама 29. дивизије. Ову сарадњу је иницирао штаб 6. бригаде својим писмом од 31. јануара штабу 29. дивизије. У писму је сусједни штаб обавијештен о задатку и распореду снага 6. бригаде и предложено је успостављање међусобне радио-везе. Такође је најављен долазак једног члана штаба бригаде у штаб 29. дивизије ради утврђивања садејства у борбеним дејствима, што је и остварено 19. фебруара преко политичког комесара 6. бригаде Јована Ђуровића, када је дошао у штаб 29. дивизије. Батаљони 6. црногорске бригаде затекли су се 21. фебруара у борбама са четницима на линији Каменско — Подбожур — Јабука, усмјерени у правцу Вилуса и Грахова.²⁸ У покрету од Чева према Грахову 2. далматинска бригада заузела је 21. фебруара простор Трешњево — Ракочи — Бата.²⁹ Непосреднију и сталнију борбену сарадњу одржавале су јединице 29. дивизије са дијеловима Никшићког и Дурмиторског НОП одреда на сусједној црногорској просторији.

Постојали су несигурни подаци, ширени преко становништва, да у рејону с. Дунаве — Ловорно постоји група од 60 конавоских партизана, али с њима није била остварена веза од стране 29. дивизије, па ни касније, када је 12. херцеговачка бригада била код Граба, у непосредној близини Конавала.

²⁸ Операцијски дневник 6. бригаде — АВИИ, АНОП, к. 398, рег. бр. 24/1.

²⁹ Операцијски дневник 2. далматинске бригаде — Зборник, том III, к. 7, док. 324.

На десној обали доњег тока р. Неретве био је врло активан Неретљански НОП одред, који је дејствовао на простору Метковић — Вргорац — Градац.³⁰ У саставу овог одреда била је и Љубушка партизанска чета, која је повремено упадала дубље у западну Херцеговину.

Уз скоро свакодневно надлетање савезничких бомбардерских формација, удари њихових ловачко-бомбардерских патрола из база у јужној Италији по непријатељским упориштима и саобраћајним објектима у долини Неретве и дуж јадранске обале, отежавали су непријатељу саобраћај и покрете трупа. Одржавајући потпуну ваздушну надмоћност над оперативним подручјем, присуство савезничке авијације придонијело је слабљењу борбеног морала непријатеља, подстицало ослободилачку борбу становништва у Херцеговини и било значајна морална подршка борцима 29. дивизије.³¹

Одлука штаба 9. ударне дивизије и задаци јединица

Услијед једног непријатељског напада у јужној Херцеговини у првој половини фебруара 29. дивизија водила је вишедневне борбе за одбрану своје територије, те је тиме спријечено одвајање и упућивање једне њене бригаде према Никшићу, а друге према Коњицу, како је наредио штаб 2. ударног корпуса 5. и 8. фебруара. Чим је савладан напад дијелова 7. СС дивизије и колаборациониста у јужној Херцеговини, штаб 29. дивизије је 20. фебруара у с. Пољице донио одлуку за извршење добијених задатака.

Иако није могао да оствари тачнији увид у распоред и јачину њемачких снага по гарнизонима, услед њихових честих покрета, штаб 29. дивизије је тачно оцијенио да је у источној Херцеговини присутна главнина 7. СС дивизије „Принц Еуген“, чија је укупна снага износила око 14.000 војника. Истовремено је било јасно да окупатор може, поред 14. домобранског пука у рејону Требиње — Хум — Завала и других, милицијских дијелова домобранске 6. пјешадијске дивизије, употријебити на оперативном подручју 29. дивизије још и око 2.500 херцеговачких четника.³² Сем

³⁰ У другој половини фебруара снаге Неретљанског НОП одреда извршиле су низ успјешних акција на непријатеља, од којих су најпознатије: 15. 2. код с. Пољане, 17. 2. код Перашког Блата, 19. 2. код Нових Села и 25. 2. код с. Подоца. АНОП, к 1603—А, бр, 7/12.

³¹ У току фебруара забиљежена су три напада савезничких патрола ловаца-бомбардера на одсјеку жељ. пруге Хутово — Хум. 2.2. код Хутова убили су 5 а ранили 10 њемачких војника, а 10. 2. оштетили локомотиву и 10 вагона код Хума, док су 28. 2. извршили два напада на Јасеницу — Луг и Диклиће, када су оштетили локомотиву и службена кола, убили једног њемачког војника а ранили 6. Такође су ранили возовођу, ложача и једног домобрана. Архив Заједнице жељезничког предузећа — Сарајево.

³² Релација штаба 29. дивизије за фебруар 1944. Зборник, том IV, књ. 23, док. 41. Обавјештајна служба 29. дивизије није успјела да открије организацијско-формацијску структуру и јачину јединица 7. SS дивизије, па се у овој релацији наводи већи број пукова и батаљона који нису постојали.

овако јаких, непосредно присутних и вишеструко надмоћних непријатељских снага у источној Херцеговини, још се у међупростору Билећа — Грахово — Никшић, на сусједној црногорској територији, налазила четничка Вучедолска бригада (око 700 четника),³³ за чије се разбијање и чишћење у садејству са 6. црногорском бригадом имала одвојити једна бригада 29. дивизије.

Када се има у виду да је насупрот тако неповољног односа снага у источној Херцеговини — 29. дивизија у ово вријеме имала у свим својим јединицама, установама и партизанским одредима укупно око 2.400 људи,³⁴ може се претпоставити како су биле изузетно тешке околности у којима су се бориле њене снаге. Цијенећи по начину издавања задатака 29. дивизији, стиче се утисак да штаб 2. ударног корпуса није имао или је занемаривао потпун и реалан увид у крајње тешке војно-политичке прилике у источној Херцеговини, па и у борбене могућности снага 29. дивизије. Између ова два штаба, очито је, није постојао толико потребан метод консултације прије доношења значајних одлука и издавања задатака од стране старијег за шира борбена дејства. Једино су ови разлози могли узроковати одлуку штаба 2. ударног корпуса да изда задатак да се једна бригада тако угрожене 29. дивизије упути „најхитније“ према коњичком срезу у вријеме када се друга одваја за напад на четнике у никшићко-граховским крајевима. Да је тако поступљено, једино би преостало да још једна, преостала бригада 29. дивизије преузме заштиту обласних руководстава друштвено-политичких организација, дивизијског штаба и болнице на простору пл. Сомине, када би јаки непријатељски гарнизони у Билећи и Требињу (најмање до 1.500 њемачких војника, око 1.500 четника и до 500 домобрана) могли слободно да интервенишу и да осујете сваки успјех тока припреманог напада на четнике Вучедолске и Требињске бригаде на правцу Бањани — Корјенићи. Тиме би отпала и свака могућност продирања оријентисаних снага 2. ударног корпуса, дубље, према Зупцима, Кривошијама, или, како се то жељело, према Конавлима. Теже од тога — био би доведен у питање опстанак раздвојених херцеговачких бригада.

Иницијативно и одговорно поступајући, штаб 29. дивизије одлучио је да не развлачи снаге, одложио је упућивање једне бригаде у правцу Невесиње — Коњиц, гдје је постојао за товарне коморе непроходан сњижни покривач, и сасредио нападе све три бригаде за продор на правцу Велимље — Вилусе — Корјенићи — Зупци. На овом правцу, у садејству са 6. црногорском бригадом, наступале једна, а двије преостале бригаде ће је подржавати притиском на Билећу и Требиње, ради везивања у тим мјестима јаких непријатељских гарнизона. Јединице партизанских

³³ Исто.

³⁴ Извјештај штаба 29. дивизије Врховном штабу НОВ и ПОЈ од 26. 2. 1944. Зборник, том IV, књ. 22, док. 129.

одреда укључене су у овој напад са задатком да појачаним притиском на гарнизоне и непријатељске комуникације на својим територијама отежају пролаз непријатељу од Гацка, Невесиња и Стоца према Билећи и Требињу, у простор наступања главнине.

Једанаеста бригада је добила задатак да, чврстим држањем положаја с. Вучи До — Пилатовци, почев од 25. фебруара, онемогући сваки продор непријатеља из Билеће према Велимљу и Вилусима у десни бок 12. бригаде, односно да истовремено спутава његов испад у полеђину 10. бригаде у с. Дубочани, Моско и Љубомир. Свој 3. батаљон имала је да упути што прије на просторе с. Данићи — Добрељи за притисак према непријатељу у Гацку, а ојачана је, поред партизанског батаљона „Миро Попара“ у рејону с. Лађевићи — Прераца, и Ситничком партизанском четом код с. Границе.

Десета бригада је оријентисана правцем Плана — Звијерица — Љубомир, са задатком да ноћу 25/26. фебруара нападне и уништи четничку Команду оперативних јединица источне Босне и Херцеговине, која је, по обавјештењима, боравила у с. Нецвијеће (5 км источно од Требиња). У даљем предвиђена је њена активност у међупростору непријатељских упоришта у Требињу и Билећи, ради спутавања непријатељеве интервенције у правцу наступања, 12. односно положаја 11. бригаде. Уз то је имала да најнепосредније садејствује нападу 12. бригаде на лијевој обали Требишњице.

Тежишни задатак повјерен је 12. бригади: да се изненадно, из гатачких крајева, приближи у Бањане и 25/26. фебруара нападне и разбије главнину четничке Вучедолске бригаде на простору с, Тупан — Вилусе. По ослобођењу Вилуса предвиђен је њен продор према с. Ластви, уз рушење свих мостова на р. Требишници. Штабу 12. бригаде је саопштено да ће 26. фебруара 6. црногорска и 2. далматинска бригада садејствовати својим нападом у правцу Вилуса, односно Грахова, на четнике Вучедолске бригаде који су држали положај испред ових снага Приморске оперативне групе на линији: с. Ријечани — Драшкорица (тт. 1323 — 5 км североисточно Грахово). Штаб 29. дивизије је у задатку нагласио да ће даље дејство 12. бригаде бити накнадно наређено, према развоју ситуације у току напада.³⁵

Напад 12. херцеговачке бригаде на правцу Велимље — Вилусе — Корјенићи за тучење четника Вучедолске и Требињске бригаде срачунат је и као најнепосредније садејство и помоћ двијема бригадама Приморске оперативне групе, које су у своме наступању према Грахову и Вилусима биле задржане 21. фебруара че-

³⁵ План и задаци Бригади за напад реконструисан по заповијести штаба 29. дивизије од 20. 2. 44. Зборник, том IV, књ. 22, док. 105.

тничким отпором на линији: с. Подбожур — Трешњево.³⁶ Усмјеравањем 12. херцеговачке бригаде у напад на наведеном правцу у основи је било осигурано садејство између 29. дивизије и снага Приморске оперативне групе, што је захтијевао штаб 2. ударног корпуса, а појединости овог садејства утврђене су са политичким комесаром 6. црногорске бригаде, који је 19. фебруара, у вези с тим, боравио код штаба 29. дивизије у с. Пољицу.³⁷ Ради непосреднијег утицаја на ток збивања на главном правцу напада и организације садејства са Приморском оперативном групом, штаб 29. дивизије је одлучио да се креће иза 12. херцеговачке бригаде, на правцу с. Пољице — Дубочке — Велимље, да би затим продужио за Вилусе.

Обострана прегрупација снага

Своју одлуку за напад штаб 29. дивизије доставио је у виду заповијести јединицама још у току 20. фебруара, наређујући почетак прегрупације бригада сљедећег дана.

Штаб 29. дивизије са приштапским јединицама и установама је 23. фебруара из с. Пољица прешао у с. Дубочке. Тога дана 200—300 њемачких војника, вођених од четника, пробило се из Билеће у Гацко преко с. Качња и Брестича, крећући се прикривено брдским стазама и незапажени од најближих дијелова 11. херцеговачке бригаде и Сјевернохерцеговачког НОП одреда. По свему судећи, то су били приштапски дијелови 14. пука 7. СС дивизије, који су десетак дана раније ојачавали пробој 2. батаљона овог пука од Гацка према Билећи.³⁸ Истог дана је непријатељ сличне јачине извршио испад из Автовца према 3. батаљону 11. херцеговачке бригаде и овладао линијом положаја: с. Степан — Пржине — Самобор. Испад је свакако имао циљ да прихвати непријатељску колону која се кретала од Билећа према Гацку. Сљедећег дана се и овај непријатељ повукао у Гацко, гоњен ватром 3. батаљона 11. бригаде. Двадесетог фебруара у Требиње је пристигао 1. батаљон 14. пука 7. СС дивизије,³⁹ ауто-колоном из рејона Домановића, преко Метковића и Дубровника. Овај батаљон је смијенио у гарнизону Требиње дијелове њемачког 359. пјешадијског пука, који су у то вријеме повучени јужније према Албанији.

³⁶ Двадесет првог фебруара 6. црногорска бригада држала је положаје: Каменско — Јабука, а 2. далматинска бригада: с. Раkochи — Трешњево. Оперативни дневник бригада. АВИИ, АНОП, к. 398, док. 24—1 и к. 846, док. 13/3.

³⁷ Политички комесар 6. црногорске бригаде Јован Ђуровић — АВИИ, АНОП, к. 1143—А, бр. 7/8.

³⁸ Заповијест 11. бригаде од 24. 2. 44. — Зборник, том IV, књ. 22, док. 124.

³⁹ Послије учешћа у операцији „чишћења“ територије Јужнохерцеговачког НОП одреда на правцу Љубиње — Храсно — Вјелојевићи — Дубрава овај батаљон је 19. 2. отпутовао за Требиње. АВИИ, ЊА, к. 11, бр. 4/1.

Дању 23. фебруара извршен је нови распоред посадних дијелова 4. пука домобранске 6. пјешадијске дивизије на одсеку железничке пруге: Требиње — Хум — Завала.⁴⁰ То је учињено у вези с одласком 1. и 2. батаљона са 13. и 14. четом овог пука 24. и 25. фебруара са требињског на коњички сектор, у састав домобранске 2. брдске бригаде (Горски здруг). Иначе већу прегрупацију окупаторских снага у источној Херцеговини у посљедњој декади фебруара запазила је обавјештајна служба 29. дивизије као учестале покрете колона између гарнизона и војних возова дуж железничке пруге Дубровник — Сарајево.⁴¹ Проносиле су се и гласине о скором одласку 7. СС и доласку неке друге окупаторске дивизије у Херцеговину. Али сви такви подаци, као неблаговремени, неодређени или непоуздани, нису могли да се користе, изузев појачане тежње за ударе на комуникацијама, у првом реду од стране партизанских јединица.

У таквим приликама предузети напад снага 29. дивизије дошао је неочекивано у врло погодно вријеме, када је окупатор био заузет смјеном и прегрупацијом снага, те није могао предузети значајније противмјере.

Окупатор је брзо открио покрете и оцијенио намјере снага 29. дивизије, што се види и из извјештаја команданта 1. батаљона Браунса, команди свога 14. СС пука, од 23. фебруара, из Требиња. Ту се наводи тачан распоред штабова и јединица и код 29. дивизије и на сектору Приморске оперативне групе. Истовремено је предлагао да команда њемачке 181. пјешадијске дивизије нареди никшићком гарнизону да интервенише у позадини снага 2. ударног корпуса код Грахова и Вилуса.⁴²

Дању 24. фебруара 2. батаљон 14. пука 7. СС дивизије напустио је Билећу и ауто-транспортним превозом преко Требиња упутио се према Дубровнику, препуштајући даљу одбрану упушта четничкој Билећкој бригади. Вјероватно је да је овај батаљон преко Метковића, Мостара и Невесиња наставио кретање према источној Босни.⁴³

---

⁴⁰ Релација домобранске 6. пјешадијске дивизије за фебруар 1944. Зборник, том IV, књ. 22, док. 173.

⁴¹ Намјере окупатора најчешће су откривали четнички елементи. Овог пута су то испољили тугом и страховањем због одласка из Херцеговине 7. СС дивизије, код које су уживали најширу подршку и заштиту у вршењу терора и пустошења по источној Херцеговини.

⁴² Извјештај Браунса, АВИИ, ЊА, к. 11, бр. 4/1.

⁴³ Једна њемачка колона, јака око два батаљона пјешадије, на путу Невесиње — Калиновик — Трново, водила је 28. и 29. фебруара у рејону Калиновика борбе са дијеловима 5. крајишке дивизије. Реално је претпоставити да су то били дијелови 14. СС пука 7. СС дивизије (ојачани 2. батаљон) у одласку из Херцеговине према источној Босни. Операцијски дневник 5. дивизије, Зборник, том IV, књ. 22, док. 153.

Према добијеним задацима, бригаде 29. дивизије су у периоду од 21. до 24. фебруара извршиле прегрупацију и заузеле полазне положаје за напад. Усљед дубоког сњечног покривача у дневним маршевима јединице су врло споро напредовале уз велики напор и заморе.

Пошто је њен задатак контролисања Гацка преузео пристигли 3. батаљон 11-те, 12. херцеговачка бригада је после три дневна марша 24. фебруара заузела полазни положај за напад у рејону с. Шаке — Реновац — Миљанићи. Успутно је штитила истовремени покрет штаба Дивизије и његових установа из с. Пољице до с. Г. Дубочке. У току марша, 24. фебруара, пред заузимање полазног положаја, одржана је пригодна смотра Бригаде поводом 26. годишњице Црвене армије, којом приликом је постројеним борцима говорио политички комесар Дивизије Драгиша Ивановић.

У току 22. и 23. феб. 10. херцеговачка бригада је маршсзала из рејона с. Мека Груда преко с. Звијерина и заузела полазни положај за напад: с. Чварићи — Пијавице — Шћеница — Домашево. У току марша, 22. фебруара, код с. Подгорја њен 1. и 3. батаљон протјерали су према Билећи око 100 четника, који су после краће борбе одступили. Слиједећег дана, 23. фебруара, на сличан начин 1. батаљон је у току марша распршио другу групу четника код с. Подвори у Љубомиру и потиснуо их према с. Моску. По наведеним селима четници су држали зборове и вршили мобилизацију, како би прикупили што више људи за одбрану Билеће прије предстојећег повлачења њемачке посаде из упоришта.

Пошто је два дана раније одвојила и према Гацку упутила свој 3. батаљон, 11. херцеговачка бригада је ноћу 24/25. фебруара заузела према Билећи положаје Вучи До — Пилатовци — Мокри До и тиме заштитила десни бок 12. бригаде при њеном наступању наредног дана. Четврти батаљон 11. бригаде добио је задатак да код с. Мокри До прекине телефонску линију између Билеће и Вилуса. Партизанске јединице потчињене овој бригади имале су истовремено да пристигну у рејон Лађевићи — Граница. На дан 22. и 23. фебруара дијелови ове бригаде одбили су у рејону с. Баљци узастопне нападе четничких група из Билеће, које су овим начином штитиле пробијање њемачке колоне од Билеће према Гацку 23. фебруара.

Дању 24. фебруара јединице Приморске оперативне групе држале су положаје: 6. црногорска бригада: Рашково брдо (к. 972) — Ђурђев До — Церово брдо — Бранков До — Божурово брдо (к. 975) — Црвена кита, а 2. далматинска бригада: Црвена кита — с. Шиљев До — Ђулов До — с. Жива — с. Размуће — с. Граб.⁴⁴

⁴⁴ Заповијест штаба 29. дивизије од 25. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 126.

По обавјештењу штаба 29. дивизије од 25. фебруара обје бригаде Приморске оперативне групе имале су крајем овог дана прећи у напад према Вилусима, односно Грахову.⁴⁵

Ток напада

Оба крила дивизијског нападаног поретка, 10. и 12. ударна бригада, прешла су у напад у одређено вријеме ноћу 25/26. фебруара, а ток Требишњице представљао им је граничну линију.

На десној обали Требишњице, по плану штаба 10. херцеговачке бригаде (с. Цибријан) 25. фебруара у 16.00 часова отпочео је напад њених снага.

Под непосредним руководством команданта бригаде 1. и 5. батаљон су кренули правцем: с. Укшићи — Требијови — Ковло — Подгљива, са циљем да се прикривено пробију до с. Нецвијећа и униште, по обавјештењима тамо присутну четничку команду Петра Баговића, коју је штитило око 100 четника. У даљем, послје рушења моста на р. Требишњици код с. Ластве, ова ударна група батаљона имала се извући истог дана у рејон Јасен — Моско, уз прихват својих тамошњих батаљона. Крећући се наведеним правцем Ударна група је око средине ноћи стигла у с. Подгљиву (1 км сјев. Требиње) и тамо неочекивано наишла на коначиште љубињских четника. Од око 60 изненађених четника ухваћено је 19, док су остали побјегли у град, не пруживши никакав отпор. Заплријењено је 19 пушака, 1 пиштољ и око 500 метака. Услјед овако изгубљеног времена и откривеног присуства Групе на периферији Требиња, одустало се од даљег извршења задатка у рејону Нецвијећа, па се Ударна група вратила у с. Врпоље и Укшиће.⁴⁶

Истовремено су у напад кренули 2. и 3. батаљон 10. бригаде и у току нови овладали простором с. Јасен — Моско и пресјекли

---

⁴⁵ Исто. По сјећању писца, њему је као команданту 12. херцеговачке бригаде очи напада, 25. фебруара око подне, у рејону с. Миљанића курир донио писмо од команданта 6. црногорске бригаде Вељка Жижиха, у коме је предлагао састанак ради утврђивања садејства у нападу. Пошто је већ 12. бригада била заузела полазне положаје пред почетак напада, Жижиху је одговорено да за састанак нема времена и да 12. бригада слиједеће ноћи напада у правцу Вилуса и предложено му је да истовремено напада на свом правцу.

⁴⁶ Извјештај штаба 10. бригаде од 27. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 136. Није утврђено да ли је Баговићева команда била у с. Нецвијећи или у Богојевић Селу у Зупцима, јер су за обје могућности постојали подаци. Баговић је већ био на путу за Каиро, што се тада није знало, а његова команда се вјероватно повукла из с. Нецвијећа у Зупце чим је отишла њемачка посада, 24. 2. из Билеће.

пут Требиње — Билећа. Други батаљон је из с. Јасена протјерао око 60 четника према тврђави Кравици. Батаљон је заплијенио 2 пушке, 60 метака и 10 ручних бомби. Наставио је напад на утврђење Кравицу које су бранили њемачка посада и четници, али се услед неприступачности тврђави одустало од даљег напада. У току ове ноћи 3. батаљон је напоредо са 2. батаљоном извршио напад на четничку посаду (око 90 четника) у с. Моску. Отпор четника и овдје је брзо скршен, када су се повукли у правцу с. Дубочана. Исти батаљон је код с. Моски, око 10.00 часова 26. фебруара, одбио један противнапад групе четника у правцу Моска. Дању 26. фебруара 10. херцеговачка бригада се задржала у рејону с. Цибријан — Врпоље — Пијавице — Ждријеловићи — Укшићи одбацујући четничке групе које су нападале.⁴⁷

Истовремено 25. фебруара у 16 часова и 12. херцеговачка бригада прешла је у напад на правцу Велимље — Вилусе — Клобук и разбивши одбрану до 500 четника Вучедолске бригаде у рејону с. Кленак — Г. Тупан — Ђурђевац (к. 940) — Вилусе, ослободила Вилусе 26. фебруара у 3 часа.⁴⁸ Три батаљона ове бригаде наступала су правцима: 4. батаљон, ојачан 2. батаљоном Никшићког НОП одреда, с. Шаке — Кленачко брдо (к. 1175) — Стражиште (т. 1246) — Илијино брдо (к. 1000); 2. батаљон праћен 1. батаљоном, с. Миљанићи — Г. Тупан — Вјетрено брдо (к. 1011) — Скорча Гора — Клобук, а 3. батаљон с. Реновац — Велимље — Штрбац — Јаргић (к. 995) — Вилусе. Незнатан четнички отпор на положајима Кленачко брдо, Ђурђевац, Стражиште, Кешелева градина и у рејону Вилуса брзо је скршен, када је непријатељ у нападу одступао према Клобуку и Грахову. Успјешније гоњење разбијенах четника онемогућило је тешко проходно земљиште камењара, покривено дубоким снијегом. Како је из непознатих разлога изостао истовремени напад 6. црногорске бригаде на правцу с. Јабука — Спила — Вилусе,⁴⁹ четници су успјели да се извуку без већих губитака. До краја 26. фебруара, прогонећи четнике према Зупцима и Требињу, снаге 12. бригаде ослободиле су Корјениће и рушењем три моста код Грнчарева и Д. Ластве осигурале свој десни бок од непријатеља из рејона Требиња.

У току овог напада јединице 12. херцеговачке бригаде заробиле су 22 четника, док су 4 убијена и 8 рањена. Из Бригаде је

⁴⁷ Извјештај штаба 10. бригаде од 27. 2. 44, Зборник, том IV, књ. 22, док. 136.

⁴⁸ Извјештај штаба 12. бригаде од 26. 2. 44, Зборник, том IV, књ. 22, док. 131.

⁴⁹ Непознати су узроци неуцествовања 6. црногорске бригаде у нападу за који се раније њен штаб нарочито залагао. У Операцијском дневнику ове бригаде за 25. 2. 44. пише да се 2, 3. и 4. батаљон припремају за напад. Дневник у АВИИ, АНОП, к. 398, док. 24—1. Дијелови 2. далматинске бригаде ноћу 25/26, водили су борбу код с. Ракочи. Зборник, том IV, књ. 22, док. 131 и Операцијски дневник 2. бригаде АВИИ, АНОП, к. 846, док. 13/3.

у Вилусима погинуо Милорад С. Домазет из с. Влаховића, водник 3. батаљона, а 3 борца су лакше рањена. Поред оружја заробљених четника, заплијењено је 110 минобацачких мина и веће складиште хране у с. Ластви.⁵⁰

По ослобођењу Вилуса успостављена је веза са штабом 6. црногорске бригаде,⁵¹ чији су се батаљони, чистећи заостале четничке групе у рејону Пандурица — Подбожур — Загора, задржали на овој просторији 26. фебруара. Од 27. фебруара 4. батаљон ове бригаде је боравком у рејону с. Заслап — Нудо штитио од Грахова лијеви бок 12. херцеговачке бригаде на простору Корјенића. Дању 29. фебруара главнина снага Приморске оперативне групе приближила се непријатељском упоришту у Грахову и нашла се на линији с. Нудо — Трешњево у припреми за напад.⁵²

Ради непосреднијег праћења напада, штаб 29. дивизије је 26. фебруара прешао из с. Г. Дубочке у Велимље. Одавде је истог дана наредио 12. бригади да настави напад из Корјенића у правцу Зубаца.⁵³

Гоњени од Вилуса и Ластве, око 700 четника Вучедолске уз прихват дијелова Требињске бригаде одступало је према Требињу и Зупцима без жеље да пружи даљи отпор. Због присутности 10. херцеговачке бригаде код Љубомира и Моска, непријатељски гарнизон у Требињу није покушао ништа значајније да предузме према снагама 12. бригаде. Њемачка посада, 1. батаљон 14. СС пука, затворила је град 26. фебруара и организовала његову одбрану.⁵⁴ Око 200—300 четника Требињског и Зубачког батаљона Требињске бригаде посјело је природно јаке положаје на линији Кучма (к. 798) — Борова (тт. 780) — Скорупан (тт. 993), у намјери да спријечи продор 12. херцеговачке бригаде дубље према Зупцима.⁵⁵

⁵⁰ Извјештаји 12. бригаде, том IV, књ. 22, док. 131 и 138 и књ. 23, док. 20 и АВИИ, АНОП, к. 40, рег. бр. 2/10—1.

⁵¹ У штаб 12. херцег. бригаде у Вилусе стигао је к-дант 6. бригаде, којом приликом је договорено даље садејство. (По сјећању писца).

⁵² Операцијски дневник 6. црногорске и 2. далматинске бригаде, АВИИ, АНОП, к. 398, док. 24/1 и к. 846, док. 13/3.

⁵³ Наређење штаба 29. дивизије од 26. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 128.

⁵⁴ О овој ситуацији команда домобранске 6. пјешадијске дивизије пише 26. 2. 44: „Њемачке SS чете, које су у Требињу, јутрос су запосјеле ужи одбрамбени појас Требиња, а једна сат. у причуви. Забрањен је сваки излаз и улаз у град и наређена је најстрожија приправност. Појачана су околна упоришта. Такође је заповеђена употреба милиције. Ситуација око Требиња је доста тешка...“ Релација, Зборник, том IV, књ. 22, док. 173. У писменој изјави, датој писцу 15. 4. 1963, савременик догађаја Грубач Милан из с. Ораховца наводи да су се из Вилуса према Зупцима повукла два батаљона Вучедолске бригаде, чији су команданти били Рако Јалић и Стеван Мићевић, када се на Ораховцу окупило „више од 1.500 херцеговачких и црногорских четника“.

⁵⁵ Извјештај штаба 12. бригаде од 28. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 145.

Пошто је из с. Петровићи привучен 4. батаљон у рејон Жупа — Ластва за заштиту десног бока бригаде од Требиња, главнина (3. батаљона) 12. бригаде је у току ноћи 27/28. фебруара прешла у даљи напад, сломила четничку одбрану на линији Кучма — Скорупан и слиједећег дана, гонећи разбијене четнике, продрла у Зупце и стигла до с. Жељева и Коњског.⁵⁶ У овој борби ухваћена су 2 рањена четника, док је заплијењено: 1 минобачач 81 милиметар са великом количином мина и пјешадијске муниције, 1 радио-пријемник и друга разна опрема.⁵⁷ При томе су јединице Бригаде имале само 3 рањена борца. Другом батаљону у с. Жељева приступило је 30 симпатизера НОП-а, које су раније четници присилно мобилисали.⁵⁸ Крајем дана 28. фебруара 12. бригада је држала положаје на линији: Ластва — Жељева — Коњско, док је штаб бригаде са бригадном резервом био у с. Ораховцу, гдје је убрзо стигао и командант 29. дивизије Владо Шегрт.

Ноћу 29. фебруара настављено је наступање, па су 1. и 2. батаљон 12. бригаде достигли село Турменте, Тули и Орашје и пресјекли пут Требиње — Груда (Црквице). У с. Орашје предало се 10 четника, а у с. Тули заплијењен је 1 онеспособљени топ 75 милиметара. Четници Требињске бригаде разбјежали су се на све стране, док су они из Вучедолске бригаде, са својим командантом Јаничићем, отпутовали возом из Требиња за Боку, како би се повратили према Грахову.⁵⁹

Са достизањем и пресијецањем пута Требиње — Груда обустављен је даљи продор 12. херцеговачке бригаде према Дубровачкој Жупи и Конавлима. Даљим уклињавањем у распоред непријатеља на дубровачком приобалном појасу Бригада би дошла у опасност, јер би тако осамљена била изложена концентричним нападима његових надмоћних снага.

Ноћу 29. фебруара у 22 сата пет батаљона Приморске оперативне групе отпочело је напад на Грахово и Драгаљ, који, иако вођен до слиједећег јутра, није успио. Послије неуспјелог напада сусједна 6. црногорска бригада нашла се у распореду Нудо — Заслап — Павлов До, док је 2. далматинска задржала рејон Тоспуде — Зубуковица, одакле је била упутила дио својих снага према

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Извјештај штаба 12. херцеговачке бригаде од 1. 3. 44, Зборник, том IV, књ. 23, док. 9. Команда домобранске 6. пјешадијске дивизије 29. фебруара 1944, у вези с продором снага 29. дивизије, пише: „Партизани под особним водством заповједника II партизанског корпуса генерала Пека Дачевића, који се сада моментално налази у Ластви, заузели су 29. ов. мј. у јутро Граб — Зупци и тиме су постали угрожени Конавли. Пучанство (четници НП) из Граба — Зупци бјежи у Конавле. Требиње је такође угрожено од партизана. Нијемци немају на мјесту довољне снаге за подухват против партизана, већ су се сада ограничили само на одбрану града Требиња, у који су довели нешто топништва“. Релација — Зборник, том IV, књ. 22, док. 173.

четницима код Чева, који су надирали према Грахову. Неуспјех код Грахова искључио је и очекивано наступање снага Групе преко Кривошија ка Конавлима. То је био разлог да се обустави и даљи продор 12. херцеговачке бригаде од Зубаца према дубровачкој обали.

У своме четвородневном нападу 12. херцеговачка ударна бригада је, подржана борбом осталих снага Дивизије и дијелова Приморске оперативне групе, одлучно наступала и углавном придонијела брзом разбијању и протјеривању четника Вучедолске и Требињске бригаде. Прво ослобођење, послије прољећа 1942, просторије Корјенићи — Зупци, коју су четници сматрали као своју најсигурнију територију, представљало је велику морално-политичку пobjеду ослободилачких снага народа источне Херцеговине. Али је ово све само био увод у тешке борбе Бригаде које ће она скоро свакодневно водити са надмоћним непријатељима за одбрану Зубаца и Корјенића у марту мјесецу.

У току 28. фебруара сузбијено је више покушаја 200—300 билећких и требињских четника да одбаце батаљоне 10. херцеговачке бригаде од пута Требиње — Билећа.⁶⁰ Непријатељ је протјерао из с. Завођа према с. Чепелици, када су убијена 3 четника, док су из 10. бригаде погинули код Гљиве водник 2. батаљона Миле К. Солдо (Невесине) и један борац.⁶¹

Крајем 28. фебруара 10. Бригада се помјерила према Љубомиру и задржала на простору с. Врпоље — Укшићи — Шћеница, гдје је остала на одмору и 29. фебруара. Тиме су се завршила дејства 10. херцеговачке бригаде у околини Требиња и њена непосредна сарадња са 12. херцеговачком бригадом на простору Корјенићи — Зупци. Присуство и дејство 10. херцеговачке бригаде код Гљиве, Јасена и Моска, уз спољну одбрану непријатеља у Требињу онемогућили су овај гарнизон да одлучније интервенише према Корјенићима и Зупцима, на правцу наступања 12. херцеговачке бригаде. Ипак, као најснажнија, 10. херцеговачка бригада није у овом нападу дошла до пуног изражаја.

Почев од 25. фебруара 11. херцеговачка бригада, без 3. батаљона, посједањем линије Вучи До — Пилатовци — Мокри До, затворила је све правце од Билеће према Велимљу и Вилусима. Својим присуством и притиском код Билеће везивала је четничку Билећку бригаду за утврђено упориште и тиме је пружена већа слобода дејствима 10. и 12. бригаде. У току 25. фебруара 4. батаљон 11. бригаде протјерао је четнике из с. Коравлице у Билећу и у борби убио 2 четника.

⁶⁰ Командант 2. батаљона 14. SS пука из Требиња 27. 2. 1944. извјештава команду 7. SS дивизије: „Надирање за Билећу сеоским путем више није могуће. Снабдијевање муницијом могуће је ваздушним путем...“. Како се види, окупатор је забринут за снабдијевање четника у Билећи. АВИИ, НФ, к. 11, бр. 4/1.

⁶¹ Код Моска 28. 2. 44. погинуо је борац Рудолф П. Балашко, родом из М. Буковца — Лудберг. АВИИ, АНОП, РП, к. 40, рег. бр. 3/1, 4/1, 5/1 и 6/1.

Ноћу 28/29. фебруара 11. бригада је извршила демонстративни напад на четничку одбрану око Билеће и протјерала четнике из с. Мируша, са циљем даљег везивања непријатеља за његово упориште. По успјешно изведеном препадну снаге Бригаде вратиле су се на полазне положаје.

Када је још 24. фебруара њемачка посада напустила Билећу и препустила је самим четницима, што је штаб 11. бригаде установио слиједећег дана, пружила се погодна прилика да се ово четничко упориште одлучније нападне уз учешће и дијелова 10. бригаде, која је већ била прекинула пут између Билеће и Требиња.

Ослобођење Гацка 28. фебруара

По паду ноћи 26. фебруара дијелови 14. СС пука 7. СС дивизије „Принц Еуген“, прикривено за оближње дијелове 29. дивизије, напустили су Гацко и отпутовали у правцу Кифина Села.⁶² Са окупаторском посадом повукла се и четничка Гатачка бригада, не усуђујући се да га сама брани. У напуштени град је 28. фебруара ушао тамошњи батаљон „Вуле Скоко“ Сјевернохерцеговачког НОП одреда, када је и открио повлачење непријатеља. Прије доласка партизана из Гацка су се, према Кули Фазлагиха, повукли и мањи дијелови милицијског ДОМДО батаљона „Гацко“.⁶³ Штаб партизанског батаљона „Вуле Скоко“ извијестио је о ослобођењу Гацка штаб 3. батаљона 11. херцеговачке бригаде у с. Добрељима. У току 28. и 29. фебруара ове јединице, са Командом мјеста Гацко, организовале су непосредну одбрану града, у коју, поред тога што је била плитко постављена, нису укључене ни све присутне снаге. Услјед неодржавања додира са непријатељем, он је неопажено измакао, па су изгубљена два драгоцјена дана, што је било и најпресудније за развој догађаја који ће услједити.

Касно извијештен о ослобођењу Гацка, штаб 11. бригаде (био у с. Пилатовцима код Билеће) крајем 29. фебруара је послао наређење своме 3. батаљону за организацију дубоке и одлучне одбране свим снагама.⁶⁴ Међутим, ово наређење је окаснило, јер је нови непријатељ, дијелови легионарске 369. дивизије, пристигао сјутрадан од Невесиња и поново заузео Гацко, пошто је у краткој борби лако одбацио према Автовцу батаљон „Вуле Скоко“ и једну

⁶² Види примједбу 43.

⁶³ Милицијски ДОМДО батаљон „Гацко“ припадао је домобранској 6. пјешадијској дивизији. Крајем фебруара 1944. овај батаљон је имао 7 чета распоређених у рејону Гацко — Кула Фазлагиха. Батаљоном је командовао „сатник“ Сафет Фазлагих, Релација 6. пјешадијске дивизије, Зборник, том IV, књ. 22, док. 173.

⁶⁴ Заповијест 11. бригаде од 29. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 149.

чету 3. батаљона 11. бригаде. Штаб овог батаљона се као најодговорнији на гатачком правцу није снашао у рјешавању самосталног задатка, гдје је требало више одлучности.⁶⁵

Дејство партизанских одреда

У другој половини фебруара, када су три бригаде 29. дивизије чистиле четнике у пограничном херцеговачко-црногорском простору и ослободиле Корјениће и Зупце, контролу преосталог оперативног источнохерцеговачког подручја вршила су два њена одреда. Уз то је Мостарски партизански батаљон самосталније дејствовао на простору коњичког среза. Партизанске јединице се за ово вријеме бориле у отежаним приликама, без непосредне помоћи бригада за дуже вријеме. Партизанске јединице су ипак успјешно вршиле нападе на непријатељске комуникације и саобраћај и штитиле ослобођену територију у границама својих могућности.

У овоме погледу запаженије резултате је постигао Јужнохерцеговачки НОП одред, који је 6. фебруара са своја четири батаљона имао 215 партизана, наоружаних и са 20 пушкомитраљеца.⁶⁶ Два батаљона овог одреда, „Раде Правица“ и „Михајло Ћузулан“, усмјерила су своје нападе на жељезничку пругу у Попову пољу и Шуми требињској. Код жељезничке станице Хум 14. фебруара борци батаљона „Раде Правица“ кидањем колосијека преврнули су путнички воз, па је прекинут саобраћај за 12 часова.⁶⁷ Исти батаљон је 25. фебруара између жељезничких станица Диклићи и Гојшина срушио њемачки војни воз, а затим га тукао ватром, којом приликом су убијена 2 њемачка војника и 1 домобран а рањено 17 непријатељских војника.⁶⁸ И даље успјешно садејствујући 10. и 12. херцеговачкој бригади, батаљон „Раде Правица“ је 26. фебруара напао путнички воз код жељезничке станице Дужи, а 28. фебруара срушио још један њемачки војни воз код жељезничке станице Ускопље.⁶⁹

Партизански батаљон „Михајло Ћузулан“ дејствовао је у ширем простору Попова поља и од непријатеља, нарочито четника Љубињске и Требињске бригаде, успјешно штитио ову стабилну базу НОП-а, у јужној Херцеговини. Честим кидањем шина и рушењем саобраћајних објеката и уређаја на жељезничкој прузи и он је ометао непријатеља у њеном коришћењу.

⁶⁵ Извјештај штаба 11. Херцеговачке бригаде од 3. 3. 1944, Зборник, том IV, књ. 23, док. 19.

⁶⁶ Извјештај штаба Одреда — АВИИ, АНОП, к. 1144 I, бр. 47—8.

⁶⁷ Релација домобранске 6. пјешадијске дивизије за фебруар 1944. — Зборник, том IV, књ. 22, док. 173.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто.

У околини Стоца такође су били активни батаљони „Марко Михић“ и „Саво Беловић“. У заједничким напорима успјешно су сузбијали непријатељске испаде столачког гарнизона у правцу Берковића, Љубиња и Бурмаза. Вршили су нападе на непријатељски саобраћај на путу Столац — Чапљина, међу којима је значајна оваква засједа код с. Маслина. Овдје су борци батаљона „Марко Михић“ 15. фебруара уништили три њемачка камиона и неколико утоварених мотоцикла. Убијено је 11, а рањено 10 њемачких војника, док партизанска засједа није имала губитака. Плијен од око 4.000 хљебова само се дјелимично могао понијети и искористити.⁷⁰

Сјевернохерцеговачки НОП одред (око 200 бораца у четири батаљона)⁷¹ у другој половини фебруара је својом главнином (батаљони „Невесињска пушка“, „Миро Попара“ и Ситнички батаљон) распоредом на простору с. Риоца — Лађевићи — Граница вршио заштиту непосредне позадине борбеног поретка бригада за вријеме њихових дејстава код Билеће, Вилуса и Требиња. Батаљон „Вуле Скоко“ овог одреда налазио се у то вријеме у источном дијелу гатачког среза, гдје је са 3. батаљоном 11. херцеговачке бригаде везивао непријатељски гарнизон у Гацку и Кули Фазлагиха. Дубок снијег и јаке хладноће које су владале у ово вријеме, поготово у сјеверној Херцеговини, учинили су да се тамо борбена дејства партизана сведу на најнижу мјеру.

Мостарски партизански батаљон (око 200 бораца у четири чете), такође усљед климатских прилика, није развијао шира борбена дејства. У борби са четницима Коњичке бригаде код с. Чичева и Куле 10. фебруара претрпио је тешке губитке. Батаљон је имао 9 погинулих и 9 рањених бораца, а четници 4 погинула и 2 рањена. У овој борби су погинули командир 1. чете Ристо Калем и замјеник политичког комесара чете Шериф Бурић. Износећи узроке таквог исхода ове борбе, касније, средином марта, формирани штаб Мостарског одреда је навео погрешно командовање Батаљоном и отказивање дејства аутоматског наоружања усљед замрзавања на великој хладноћи.⁷²

⁷⁰ Извјештај штаба Јужнохерцеговачког НОП одреда, АВИИ, АНОП, к. 1143А, бр. 7/8.

⁷¹ Марта 1944. бројно стање батаљона: „Миро Попара“ 53 борца, „Вуле Скоко“ 60, Ситнички 30, док за „Невесињску пушку“ нема података. Извјештај политичког комесара Одред, АВИИ, АНОП, к. 1629, бр. 11/6. У овом извјештају оцјењује се стање у Одреду, па се каже да је „ударничка дјелатност“ јединица незадовољавајућа, да је људство младо а руководство неискусно.

⁷² Извјештај штаба Мостарског одреда од 16. 3. 1944, Зборник, том VI, књ. 23, док. 88. У РП 29. дивизије наведени су борци Мостарског батаљона Салих Ј. Мркоњић из Мостара, Кемал Велагић из Благаја и Владислав Шимоњски из Варшаве са подацима да су подигули 17. 2. 1944. Имена још четворице погинулих овог дана из Мостарског батаљона нису регистрована. АВИИ, АНОП, к. 40, рег. бр. 3/1, 4/1, 5/1, и 6/1.

Борбени развој дивизије

Јединице 29. дивизије живјеле су и бориле се у изузетно тешким условима неравноправности у односу на вишеструко бројнијег и наоружанијег непријатеља, у оскудици борбених средстава сваке врсте, која су се једино могла прибавити борбом, путем плијена од непријатеља. Слабо одјевене и оскудно храњене борце даноноћно су притискале оштра фебруарска хладноћа и снијежна зимска стихија. Ипак, у овим и оваквим околностима живота јачао је борбени морал јединица 29. дивизије. Несаломљиви дух људи чували су и развијали неуморним политичким и васпитним радом чланови КПЈ и СКОЈ-а, који су тада представљали 66% људства, заправо 1.193 члана,⁷³ међу око 1.800 бораца Дивизије, не рачунајући партизанске одреде.

Значајан догађај у развоју снага 29. ударне дивизије у ово вријеме јесте почетак организације њених војнотериторијалних органа. Једанаестог фебруара у Дивизију је пристигла директива Врховног команданта НОВ и ПОЈ о формирању Војне области 29. ударне дивизије. Ова војнотериторијална организација је постепено спровођена у Херцеговини путем формирања команди подручја и нових, поред постојећих, команди мјеста и њихових пратећих јединица (чете и страже),⁷⁴ која ће у даљем преузети веома корисну улогу у јачању НОВ-е.

Штаб 10. херцеговачке бригаде 20. фебруара од 22 омладинца, тачније: старијих пионира, формирао је Омладинску чету, како би се овим још неодраслим борцима пружиле повољније могућности за развој. Као приштапска јединица Бригаде, Омладинска чета је извршавала лакше борбене задатке у оквиру стражарске службе, осматрања, одржавања везе и сл. Прије свега, у својој чети омладинци су развијали активност за своје опште, војно и политичко образовање. Уз лако пјешадијско наоружање омладинцима су додијељена и два пушкомитраљеза.⁷⁵

Штаб Сјевернохерцеговачког НОП одреда је 26. фебруара од постојеће Ситничке чете (30 бораца) формирао Ситнички партизански батаљон од двије чете. Овом мјером Одред је добио свој

---

⁷³ Средином фебруара 1944, у 29. ударној дивизији, не рачунајући партизанске одреде, борило се 505 чланова КПЈ, 159 кандидата за члана КПЈ и 529 чланова СКОЈ-а. Архив ЦК СКЈ, док. 6323 IV 2—26, 1944. Чланство одреда припадало је средским организацијама КП.

⁷⁴ Директива, АВИИ, АНОП, к. 1146 I, рег. бр. 12—2. На оперативном подручју 29. ударне дивизије и од раније су образоване команде мјеста по срезovima, а међу првима су настале у Попову пољу (за Љубиње), Билећи, Стоцу и Гацку.

⁷⁵ Наређење штаба 10. херцеговачке бригаде, АВИИ, АНОП, к. 1143 А, рег. бр. 12—16.

4. батаљон и погоднију организацију за контролу и борбу на простору пл. Ситнице.⁷⁶

Средином зиме 1943/44. у јединицама 2. ударног корпуса, па и у његовој 29. дивизији, покренута је и постепено развијана активност за политичко и војно усавршавање руководиоца. Прво на нивоу Корпуса, а касније при штабовима дивизија и бригада образовани су нижи официрски и подофицирски курсеви. Још 20. јануара при штабу Корпуса почео је рад Нижи официрски курс у трајању од 30 дана. Посјећивала су га 84 слушаоца из свих јединица Корпуса. Нешто касније — 27. јануара — при штабу 29. дивизије вођен је десетодневни курс за замјенике команданата батаљона. На Корпусни политичко-партијски курс у Колашину, који је почео 13. фебруара, из 29. дивизије је упућено 15 политичких руководиоца. Почев од 5. марта при штабу 2. корпуса отворен је Виши официрски курс за усавршавање батаљонских и бригадних војних руководиоца у трајању од 30 дана, на који је позвано 12 старјешина 29. дивизије.

На овај начин је са првим мјесецима 1944. наступио и нови период у развоју 29. дивизије, покренут преко широког усавршавања њених политичких и војних кадрова. Као вишегодишњи прекаљени ратници, курсисти су врло марљиво радили на усвајању теорије и њене примјене у сопственим условима. На курсевима проширено стручно знање руководиоцаког кадра позитивно се одразило на даљу војностручну и политичку изградњу јединица читаве 29. дивизије.

Губици

У току тринаестодневних нападах дејстава у другој половини фебруара 1944. снаге 29. дивизије су избациле из строја 135 непријатељских војника, уз 17 погинулих и 15 рањених сопствених бораца. Срачунато је да је погинуло 13 њемачких војника, 13 четника и 1 домобран, а рањено 26 њемачких војника, 20 четника и 1 домобран, док је заробљено 40 четника, од којих је 30 присилно мобилисаних добровољно ступило у редове 29. дивизије.

Јединице 29. дивизије су у борбама заплијениле 51 пушку, 1 минобацач 81 мм, 1 неисправан топ 75 мм уз веће количине муниције различ врста, хране и друге ратне опреме, чије количине нису прецизније одређене; о сопственим материјалним губицима нема података. У ударима по непријатељским комуникацијама порушена су три моста на р. Требишници, срушене су двије ње-

⁷⁶ Извјештај штаба Сјевернохерцеговачког НОП одерда од 2. 3. 1944. АВИИ, АНОП, к. 1144 I, рег. бр. 15—10. Предложено је постављање штаба Ситничког батаљона у саставу: Лазар Перишић, за в.д. команданта, Коста Продан за политичког комесара, а за замјеника политичког комесара Радован Стијачић.

мачке војне жељезничке композиције, којом приликом су онеспособљене двије локомотиве и више вагона, уништена су три камиона и четири мотоцикла, док је рушењем објеката и уређаја периодично прекидан непријатељски саобраћај на прузи Хум — Равно.⁷⁷

Закључак

1. — Крајем фебруара 1944. по директиви Врховног штаба НОВ и ПОЈ отпочеле су више од седам мјесеци дуге борбе јачих снага 2. ударног корпуса за ослобођење Јужнодалматинског и Црногорског приморја. Због великог војно-политичког значаја ове територије за обје стране нарастала је жестина и обим сукоба.

Због својих посебних планова, односно жеље да се на јужнојадранском мостобрану и залеђу одрже послије повлачења окупатора и одатле уз помоћ реакционарних снага Запада умијешају у послијератно друштвено уређење Југославије, четници ДМ су се као сарадници окупатора до крајњих граница напрезали у овој одбрани. Усљед благовремено отпочете и трајно вођене борбе снага 2. ударног корпуса за јужнојадрански приобални простор, са истјеривањем њемачког окупатора пропали су и сви планови четника, у чему је и дио историјског значаја те борбе, коју је тако видовито и благовремено подстакао Врховни командант НОВ и ПОЈ.

2. — У описаном нападу снаге 29. дивизије су уз помоћ Приморске оперативне групе разбиле четничку Вучедолску и Требињску бригаду и наступањем дуж обала Требишњице послије Бањана ослободиле први пут од четника Корјениће и Зупце. У том је овај напад имао и велики морално-политички значај за даљи развој НОБ-е у овим крајевима, јер су у њему први пут разбијени и протјерани четници (из Корјенића и Зубаца) коју територију су они дуго учвршћивали за своју трајну и неосвојиву тврђаву. Прво присуство батаљона 12. херцеговачке бригаде у овим крајевима брзо је увјерило тамошње становништво у лажи четничке пропаганде. Супротно њој, јединице Народноослободилачке војске наступиле су војнички одлучно и организовано према непријатељу, а међу становништвом хумано и политички одмјерено. Људи су видјели да је то једини покрет и војска који могу штитити њихове животне интересе послије истјеривања окупатора. То је истовремено било и тактички смјело уклињавање у одбрану непријатеља поред његових јаких и утврђених гарнизона у Билећи и Требињу, и поред тога што је ток Требишњице онемо-

⁷⁷ Подаци о обостраним губицима прикупљени су углавном из архивских докумената 29. ударне дивизије, без бољег увида у непријатељске изворе, па се потпунија провјера непријатељских губитака није могла извршити.

гућавао шири маневар и садејство по фронту снага 29. дивизије. Избијањем снага 12. херцеговачке бригаде у овоме нападу на пут Требиње — Конавли, оне су стигле на домак морске обали, што је и била њихова крајња могућност у извршавању задатка у да-тој ситуацији добијеног од Врховног команданта, односно штаба 2. ударног корпуса.

3. — Двадесет девета дивизија постигла је овај успјех у кратком времену и на неочекивано лак начин. Томе су погодова-ле неке околности:

— напад се, непредвиђено, временски подударао са прегру-пацијом и смјеном њемачких дивизија на овој просторији, па о-купатор није могао притећи у помоћ одбрани осамљених четни-ка, већ се ограничио само на осигурање својих угрожених гарни-зона;

— иницијативом штаба 29. дивизије, који је, реално про-цењујући ситуацију, за извршење овог задатка добијеног од шта-ба 2. ударног корпуса, употрејио умјесто једне три своје брига-де и тиме одгодио истовремено наређење одвајање једне своје бри-гаде за дејство на сектору Невесиње — Коњиц;

— примјена најпогоднијег маневра и садејства снага у на-паду у којем су 10. и 11. херцеговачка ударна бригада везивале непријатељске гарнизоне у Билећи и Требињу и тиме омогућиле 12. херцеговачкој ударној бригади да брзо разбије саме четнике на правцу Бањани — Корјенићи — Зупци без интервенције оку-патора из блокираних гарнизона.⁷⁸

4. — Приморска оперативна група није предузела истовре-мени напад према Грахову и Вилусама, какав је задатак имала, те је и то погодовало да се вучедолски четници извуку испод у-дара 12. херцеговачке бригаде, а да не буду јаче поражени. Чвр-шће садејство између 29. дивизије и Приморске оперативне гру-пе у овоме нападу није остварено, те су изостали истовремени борбени напори на сектору Приморске оперативне групе. У ситу-ацији када се у напад укључила, умјесто њене једне бригаде, ско-ро читава 29. дивизија, за организацију садејства задужен, штаб 6. црногорске бригаде није могао да дође до изражаја. У тако из-мијењеној ситуацији било би нормално да је штаб 2. ударног кор-пуса руковођење свим снагама у овој операцији повјерио штабу 29. дивизије, као најстаријем и непосредно присутном. То отвара мјесто и претпоставци да штаб 2. ударног корпуса није био оба-вијештен о одлуци штаба 29. дивизије.

⁷⁸ О дејству снага 29. дивизије 29. фебруара пише командант непри-јатељске домобранске 6. пјешадијске дивизије: „Партизанско водство ис-коришћује слабост њемачких и наших чета, које су сада дислоциране у јужној Далмацији и Херцеговини, врло је вјешто извршила напад, демон-стрирајући према Требињу, а главним снагама ударила је на Граб — Зуп-ци коју им намјеру њемачко водство није на вријеме прозрело“. Извјештај команде дивизије, Зборник, том IV, књ. 22, док. 173.

5. — Посљедицом рада захтјевима борбе још недорасле обавјештајне службе и спорих веза, штаб 2. ударног корпуса није могао реално пратити распоред, јачину и могућности непријатеља на подручју 29. дивизије. Само се тиме може објаснити што је ова дивизија добијала задатке чије је извршење превазилазило њене борбене могућности, као што је истовремено дејство према Грахову и Коњицу и то „најжитније“ и у току прве половине фебруара, када је 29. дивизија водила жестоке борбе за разбијање снажног непријатељског напада у јужној Херцеговини. У датом времену није постојао метод међусобне консултације између ових штабова о ситуацији и могућностима, што је увијек корисно да чини старији штаб прије издавања тешких задатака подређеном руководству.

6. — Штаб 29. дивизије је одгодио упућивање једне своје бригаде на простор Невесиње — Коњиц (како му је то био наредио штаб 2. ударног корпуса 5. односно 8. фебруара, који на томе, по расположивим изворима, није у даљем више инсистирао). Овакав поступак штаба 29. дивизије била је његова иницијатива са смјелим преузимањем одговорности, што је постојећа ситуација налагала и оправдала у даљем развоју. Фебруарски дубоки сњегови и мећаве у сјевероисточној Херцеговини (Гредeљ — Морине — Црвањ) крајње су отежавали борбена дејства јединица и кретање њихових комора на товарним грлима потпуно искључивали. Упућивање једне бригаде од Гацка и Билеће према Коњицу у таквим условима да не би било корисно, а тучење непријатеља у међупростору Билећа — Грахово — Требиње истовремено доведено тиме у питање. Штаб 29. дивизије је о томе 28. фебруара и писао Врховном штабу, наводећи своју намјеру да штабу 2. ударног корпуса предложи да се 29. див. што скорије поврати са херцеговачко-црногорског простора у дубину источне Херцеговине, у чему се подразумевало и притицање у помоћ становништву коњичког среза.⁷⁹

7. — Изостала је и у овом времену чвршћа и сталнија веза и садејство између штабова и снага 29. дивизије и 5. крајишке дивизије, која је оперисала на територији сусједне источне Босне и држала дио својих снага на простору Калиновик — Бистрица — Закмур. Прије свега би овакво садејство користило 29. дивизији. Овај се пропуст њеног штаба због тога може више нагласити.

8. — У току напада и продора у Корјениће и Зупце све јединице 29. дивизије су се залагале и у основном извршиле добијене задатке, при чему је било и пропуста. Није остварен напад на четничку команду Петра Баћовића у рејону с. Нецвијеће. Остварење задатака је осујећено непотребним уплитањем ударне групе батаљона 10. херцеговачке бригаде и успутни сукоб са че-

⁷⁹ Извјештај Штаба 29. дивизије од 26. фебруара 1944. Зборник, том IV, књ. 22, док. 129.

тницима у с. Подгљиви. Кретање при убацивању у непријатељски распоред нужно претпоставља избјегавање свих насељених мјеста. При пробијању ка с. Нецвијећу из рејона Љубомира могао се изабрати и краћи прилаз.

Послије напуштања Билеће од стране јаке њемачке посаде 24. фебруара није искориштен погодан моменат да се заједничким и погодном распоређеним снагама 10. и 11. херцеговачке бригаде снажније нападне и туче у Билећи осамљена и окружена четничка Билећка бригада.

Најзначајнији пропуст догодио се на сектору Гацка у раду 3. батаљона 11. херцеговачке бригаде и партизанског батаљона „Вуле Скоко“. Због неодржавања сталног додира са непријатељем, ове јединице нису благовремено откриле његов одлазак из Гацка на дан 26. фебруара. Реаговале су тек послвије два дана, али и тада на неумјешан начин, који је проузроковао олако напуштање ослобођеног града. Подбациле су у организовању дубље и активне одбране свим снагама, па је новопрстигли непријатељ на дан 1. марта опет заузео Гацко без успјешнијег отпора батаљона који су били скоро бројно равноправни пристиглом непријатељу јачине од 250 легионара.

На сектору 12. херцеговачке бригаде четници Вучедолске бригаде су успјели да се извуку испод удара без већег пораза. Тамо није успјело да им се поступком убацивања и обухватања пресијеку одступни правци: Други батаљон ове Бригаде је имао задатак да се под заштитом ноћи што прије пробије у рејон Илијина брда (к. 1070) и тиме пресијече њихов одступни пут Вилусе — Ластва.⁸⁰ Усљед тешко проходног љутог крша покривеног снијегом, ова јединица није благовремено стигла на одређене положаје, поред којих су, путем Вилусе — Грахово, четници раније измакли.

9. — Најтежи неуспјех претрпио је Мостарски партизански батаљон при нападу на четнике код с. Чичева и Куле 16. фебруара. У слабо припремљеном и колебљиво вођеном нападу, четници су у противнападу присилили Батаљон на неорганизовано извлачење и при томе га десетковали, када је погинуло 10 и рањено 9 бораца. У сваком нападу се мора предвиђати и поступак у случају неуспјеха, што је у овом случају био пропуст штаба Мостарског батаљона.

---

⁸⁰ Заповијест штаба 12. бригаде од 26. 2. 1944, Зборник, том IV, књ. 22, док. 127.

10. — Споре курирске везе (једине) између штабова⁸¹ свих степена 29. дивизије нису им у описаном нападу могле осигурати благовремено праћење промјена борбене ситуације, због чега је и успорено њихово реаговање на честе измјене ситуације у дејствима. Ова слабост у систему командовања могла се надомјестити једино иницијативним поступцима свих руководећих органа у духу јединствене и од сваког потпуно схваћене замисли дејства, познавања задатака свих сусједа и њихове солидарности. У оваквим условима борбе обавезно се мора предвиђати и у припремном периоду сви степени командовања упознати како да поступају у могућим варијантама измјене борбене ситуације.

Данило Комненовић

---

⁸¹ У периоду овог напада јединицама 29. дивизије руководили су штабови чији су ужи састави били:

а) Штаб 29. ударне дивизије:

командант п.пуковник Владо Шегрт,
политкомесар Драгиша Ивановић, и
начелник штаба п.пуковник Раде Хамовић;

б) Штаб 10. херцеговачке бригаде:

командант Никола Љубибратић,
политкомесар Чедо Капор,
замјеник команданта Пеко Богдан,
начелник штаба Мустафа Диздаревић, и
замјеник политкомесара Слободан Шакота;

в) Штаб 11. херцеговачке бригаде:

командант Обрен Ивковић (на лијечењу у болници од рањавања),
политкомесар Шпиро Срзентић,
замјеник команданта Срећко Реић Петица,
начелник штаба Драго Ђукановић,
замјеник политкомесара Мато Маркотић (од 8. 2. на курсу, у заступању Ацо Бабић);

г) Штаб 12. херцеговачке бригаде:

командант Данило Комненовић,
политкомесар Ђоко Новосел,
замјеник команданта Милинко Окиљевић,
начелник штаба Фрањо Томаић, и
замјеник политкомесара Франц Новак;

д) Штаб Јужнохерцеговачког НОП одреда:

командант Дако Кундачина,
политкомесар Живко Јошило;

ђ) Штаб Сјевернохерцеговачког НОП одреда:

командант Вељко Ивковић,
политкомесар Мирко Мастиловић;

е) Штаб Мостарског партизанског батаљона:

командант Миле Лацмановић Шпанац
политкомесар Енвер Ђемаловић.

